

BİLİŞSEL ÇELİŞKİ VE SEKÜLERLEŞME TEORİLERİ IŞIĞINDA BAŞÖRTÜSÜNÜ ÇIKARMA DAVRANIŞININ İNCELENMESİ

The Examination of Taking Off Headscarf Behaviour in the Light of the Cognitive Dissonance Theory and Secularization Theory

BEYZA OKUMUŞ

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi, Bursa, Türkiye

PhD Candidate, Bursa Uludag University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and Religious Sciences, Bursa, Turkey

ozudogrubez@gmail.com

orcid.org/0000-0002-3930-121X

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 15 Ocak 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18 Mayıs 2022

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2022

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.1057989>

ATIF/CITE AS:

Okumuş, Beyza, "Bilişsel Çelişki ve Sekülerleşme Teorileri Işığında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi", Hitit İlahiyat Dergisi, (Haziran/June 2022) 21/1, 281-308

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,

Çorum, Turkey. All rights reserved.

The Examination of Taking Off Headscarf Behaviour in the Light of the Cognitive Dissonance Theory and Secularization Theory

Abstract

Wearing a headscarf is not only a personal worship but it is related to social, cultural, and political experiences. Therefore, wearing or taking off a headscarf may not be a free decision of an individual. This study tries to find some answers to how women eliminate their cognitive dissonances in the process of taking off headscarf considering its links with social, cultural, and political experiences. In this study, 63 online letters that were published on the “yalnizyürümeyeceksin.com” website between 01.01.2020 and 01.03.2020 are chosen to be the sample. I applied content analysis to these documents. In the light of this analysis, I found that the dissonance between not wanting to wear the headscarf (1st cognition) and being hijabi (2nd cognition) can be a reason for a series of disturbances from discontentment to depression. As a result, to eliminate this dissonance, the individuals may try to use these methods to reduce the dissonance: secularizing both with the clothes and the style of living (adding supportive cognition), alienating from the World (reducing the dissonance), describing religious life of their own family inadequate (adding supporting cognitions), emphasizing family’s oppressive attitudes (reducing the dissonance), getting economic independence (adding supportive cognition), having a separate house from family (adding supportive cognition) and, confirming that they do not perform other religious obligations either (adding supportive cognition). One of our findings is that some individuals not only change their attitude about headscarves but also experience the conversion. Another prominent theme in the findings is some women start to feel that they do not belong the group that headscarf implies they belong to. Besides this, some of them take off their headscarves because they start to think that it is excessively hard to wear.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Behaviours, Religious Attitudes, Cognitive Dissonance, Headscarf.

Bilişsel Çelişki ve Sekülerleşme Teorileri Işığında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi

Öz

Başörtülü olmak yalnızca bireysel dinî bir davranış olmayıp sosyal, kültürel ve politik yaşantılarla da bağlantılıdır. Başörtüsünü takma veya çıkarma kararı vermek tamamen bireyin öznel kararı olmayıp yine bu yaşantıların uzantısı olabilmektedir. Bu çalışmada önceden başörtülü olan kadınların başörtüsünü çıkarma kararı verirken sosyal, kültürel ve politik yaşantılarıyla da bağlantılı olarak karar verme süreçlerinde yaşadıkları bilişsel çelişkileri nasıl giderdikleri sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmada örneklem olarak “yalnizyurumeyeceksin.com” isimli çevrimiçi platforma 01.01.2020-01.03.2020 tarihleri arasında gönderilen 63 mektup seçilmiştir. Bu mektuplara içerik analizi yöntemi uygulanarak bulgulara ulaşılmıştır. Paylaşılan mektuplar incelendiğinde başörtüsünü kullanmak istememe (1.biliş) ve başörtülü olma (2. biliş) arasındaki tutarsızlığın bireylerde hoşnutsuzluktan depresyona kadar çeşitli düzeylerde rahatsızlık uyandırdığı görülmektedir. Bu rahatsızlığın giderilmesi için başörtüsünü açma davranışını gerçekleştirme sürecinde bireylerin kıyafetlerde ve yaşam tarzında sekülerleşme (tutarlı biliş ekleme), dış dünyadan soyutlanma (çelişkiyi azaltma), ailenin dinî yaşantısını yeterli görmeme (tutarlı biliş ekleme), ailenin baskıcı tutumlarını ön plana çıkarma (çelişkiyi azaltma), ekonomik bağımsızlık kazanma (tutarlı biliş ekleme), aileden ayrı yaşama (tutarlı biliş ekleme), dinin diğer gereklerini yerine getirmediğini ifade etme (tutarlı biliş ekleme) yöntemleriyle yaşadıkları bilişsel çelişkiyi gidermeye çalıştıkları görülmüştür. İçerik analizinden elde edilen sonuçlardan bir diğeri bireylerin bir kısmının yalnızca dinî tutum ve davranış değişikliği değil dinden ayrılmayı da tecrübe etmiş olmasıdır. Başörtüsünün sembolize ettiği grup kimliğine ait hissetmeme de öne çıkan bir başka temadır. Bunların yanında inancını yitirmediği hâlde başörtüsünün anlamını yitirdiğini ifade edenler ve sadece örtünmek zor geldiği için örtünmeyi reddedenlerin olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Din Psikolojisi, Dinî davranışlar, Dinî tutumlar, Bilişsel Çelişki, Başörtüsü.

Giriş

İnternet kullanımının yaygınlaşması ve sosyal medyanın anonim paylaşımlara müsait olması, bireyin sosyal çevresinde konuşmakta ve destek bulmakta zorlandığı konuları büyük bir kolaylıkla paylaşabilmesi ve destek bulabilmesi için zemin sağlamıştır. Bu durum insanların duygularını ifade edebilmelerini ve kendileri gibi düşünen insanlara daha kolay ulaşabilmelerini mümkün kılmıştır. “yalnizyurumeyeceksin.com” da bu düşüncelerle

oluşturulmuş bir çevrimiçi blog sayfasıdır. Hayatının bir döneminde başörtülü olmuş, hâlâ başörtülü olduğu hâlde onu çıkarmak isteyen ve destek arayışında olan kadınlar bu blog sayfasına hikâyelerini göndermekte ve bu hikâyeler sayfada anonim olarak paylaşılmaktadır. Bireyler başörtüsüne yönelik tutumları, başörtüsünü çıkarma süreçlerinde aileleri, arkadaşları ve toplumla yaşadıkları çatışmaları ve bu konu ile ilgili kaygı, korku ve umutları hakkında paylaşmak istedikleri yazıları siteye göndermektedir. Site yöneticileri bu çevrimiçi mektuplardan sitenin amacına uygun olanları gönderen kişinin kimlik bilgileri gizli kalacak şekilde yayınlamaktadır. Sitenin erişimi herkese açık olduğundan herhangi bir üyelik gerektirmeden mektup göndermek ve yayınlanmış mektupları okumak mümkündür.

Dinî tutum ve davranış değişimi genel başlığıyla beraber başörtüsünü çıkarma davranışının konu olarak seçilmesinin üç sebebi vardır. İlk olarak; başörtüsü takmak bireyin kamusal görünürlüğü olan, çeşitli zorlukları barındıran ve tutum değişiminin dışarıdan gözlemlenmesi mümkün olan bir dinî davranıştır. Bu davranışın değişiminin bir anda gerçekleşmediği başka bir deyişle bireyin bir sürecin sonunda başörtüsüne yönelik tutum ve davranışını değiştirdiği öngörülmüştür. Bu özellikler başörtüsünü takma ve çıkarma süreçlerinin bilimsel araştırma yöntemleri ile incelenbilmesine imkân sağlamaktadır. Bu konunun seçilmesinin ikinci sebebi konunun bilimsel yöntemlerle incelenmesinin hem din eğitimi hem de din psikolojisi alanlarına katkı yapacağı düşünülmüştür. Üçüncü ve son sebep ise, başörtüsünü çıkarma davranışının bireysel bir karar ve eylem iken kadınların çeşitli blog sayfaları, sosyal medyada kullandıkları ortak etiketler, başörtülerini açtıktan sonra manifesto yayınlayan sosyal medya ünlüleri aracılığıyla kitleselleşme eğilimi göstermesinin konunun araştırılmaya değer olduğunu düşündürmesidir. Bu çalışma başörtüsüne yönelik tutum değişimini psikolojinin yöntem ve tekniklerini kullanarak incelemesi bakımından ilktir ve alanda bu noktadaki boşluğu doldurma amacı güden bir teşebbüstür.

Bu çalışmada başörtüsünün neliğine dair yapılan tarihsel, teolojik ve politik tartışmalara yahut geçmişte Türkiye’de yaşanan başörtüsüne yönelik kısıtlamalar ve iade edilen haklara değinilmeyecektir. Bu çalışma yalnızca günümüzde bireylerin başörtüsüne yönelik tutum ve davranışlarını değiştirirken içinden geçtikleri süreci anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır.

Bu noktada çalışmanın cevap aradığı soruyu “Birey bir dinî davranış konusu olan başörtüsüne yönelik tutumlarını değiştirirken hangi süreçlerden geçmekte, tutum değişimi sürecinde yaşadığı çelişkileri gidermek için hangi yöntemlerden faydalanmaktadır?” olarak formüle etmek mümkündür. Araştırma sorusundan da anlaşılacağı üzere bu çalışma keşfedici bir çalışmadır. Çalışmada yukarıda bahsi geçen “yalnizyurumeyeceksin.com”

isimli sitede yayınlanmış olan mektuplar veri seti olarak kullanılmış ancak bütün dokümanları incelemek mümkün olmadığından belirli bir tarih aralığı seçilmiş ve bu aralıkta yayınlanmış olan mektuplar doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Veriler analiz edilirken konu üç boyutta ele alınmıştır. Tutum değiştirmeye psikolojik bir bakış açısı sunan Bilişsel Çelişki Teorisi'nden, başını açma davranışına sosyolojik bir bakış açısı sunan sekülerleşme teorisinden ve son olarak din psikolojisinin dinî gelişim ve gençlikte dinî şüphelere dair açıklamalarından yararlanılmıştır.

1. Teorik Arkaplan

Ülkemizin önde gelen sosyal psikoloji uzmanlarından olan ve tutumlar üzerine çalışmaları bulunan Nuray Sakallı Uğurlu, tutumları, "bir nesneye ilişkin olumlu ya da olumsuz duygu, düşünce ve davranışsal eğilimlerin öğrenme sonucunda zihinde tortulaşmış hâli" olarak tanımlamıştır.¹ Bir başka tanıma göre ise tutumlar bireyin bir psikolojik nesne ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturma eğilimidir.² Bireyin dinle ilgili duygu, düşünce ve davranışları ise dinî tutumunu oluşturur. Dinî tutumlar, dinî duygu, düşünce ve davranışların toplamı oranında güçlüdürler.³

Tutumların dört ana özelliği vardır. İlk olarak tutumlar, bir nesneye karşı belirli bir tepkide bulunmaya hazır oluşu içerir. İkincisi, bireyi güdüleme gücüne sahiptir. Başka bir ifadeyle bireyler sahip oldukları tutum istikametinde hareket ederler. Tutumların bir diğer özelliği ise durağan olmalarıdır. Bireyler sahip oldukları tutumları değiştirmeye karşı direnç gösterirler. Son olarak tutumlar yönedikleri nesneye karşı bir değerlendirme içerirler.⁴

Tutumların değişimine odaklanan kuramları işlevselci, öğrenme, sosyal yargı ve bilişsel kuramlar olarak kategorize etmek mümkündür. Sakallı Uğurlu'nun Katz ve arkadaşlarından aktardığı işlevselci kurama göre, tutumların değiştirilebilmeleri için bireyin hayatındaki işlevlerini bilmek gerekir. Bu bağlamda Katz ve arkadaşları tutumların işlevlerini, anlama veya bilgi, ihtiyaçların karşılanması, egoyu savunma ve içsel değerlerin ifade edilmesi olarak sıralamışlardır.⁵ Öğrenme kuramlarına göre ise tutumlar eski

¹ Nuray Sakallı Uğurlu, *Sosyal Psikolojide Tutumlar ve Tutum Değişimi* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018), 23.

² Çiğdem Kağıtçıbaşı - Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2014), 130.

³ Hasan Arslan, "Dini Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2009), 79.

⁴ Nuray Sakallı, *Sosyal Etkiler: Kim Kimi Nasıl Etkiler?* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013).

⁵ Sakallı Uğurlu, *Sosyal Psikolojide Tutumlar ve Tutum Değişimi*, 52.

tutumun yerine yenisinin öğrenilmesi yoluyla değişmektedir. Sosyal yargı kuramları ise tutumlara yönelik bağlılığın kuvvetinin, ikinci tutumun bireyin tutumu ile olan kontrastının, bireyin yeni tutumu kendi eski tutumuna ne kadar benzer olarak gördüğünün tutum değişimi sürecini etkilediğini öne sürmüştür. Son olarak tutarlılık kuramları ise tutum değişimlerinde tutum ve davranışlar arasındaki tutarlılığın etkili olduğunu iddia ederler.⁶

Tutum değiştirme süreçlerini açıklamaya çalışan tutarlılık teorilerinden biri 1957'de Amerikalı sosyal psikolog Leon Festinger tarafından ortaya atılmış ve günümüze kadar düzenleme ve eklemeler yapılarak kullanılagelmiş olan Bilişsel Çelişki Teorisi (Cognitive Dissonance Theory)'dir. Festinger bireylerin duygu, düşünce ve davranışları arasında bir denge arayışında olduklarını savunur.⁷ Teorisi ise, en basit hâliyle, bireylerin düşünceleri ve davranışları uyumsuz olduğunda veya zihnindeki iki biliş (fikirler, inançlar veya düşünceler) uyumsuz olduğunda bunun psikolojik bir rahatsızlık duygusuna yol açacağı şeklindedir.⁸ Çelişkinin, bireylerin benlik saygılarını tehdit edecek kadar güçlü olduğu durumlarda rahatsızlık hissi en yüksek durumuna ulaşır.⁹ Çelişkinin sebep olduğu rahatsızlık hissi bireyi, bu çelişkiden kurtulması, uyumsuzluğu azaltıp uyumu artırması doğrultusunda güdüleyecektir.¹⁰ Buna göre birey zihnindeki bu rahatsızlık duygusundan kurtulmak için davranışını veya bilişlerden birini değiştirebilir, uyumsuz bilişleri zihninden çıkarabilir ya da denkleme uyumlu yeni bilişler ekleyebilir.¹¹ Birey ancak çelişkiyi giderdiğinde huzura kavuşur.¹² Aronson'a göre Bilişsel Çelişki Teorisi, bireyin akıllı hayvan değil aklileştirilen hayvan –yani hem kendisinin hem de başkalarının rasyonel davrandığına inanma eğiliminde olan- olduğu varsayımına dayanmaktadır.¹³

Bireyin görüşlerinin ve davranışlarının her çatışmasında bilişsel rahatsızlık duyup duymadığı araştırılmıştır. İlk çalışmalarda Festinger, mantıksal tutarsızlık, kültürel töreler/adetler, fikir genellemesi ve geçmiş deneyimin

⁶ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 162-163.

⁷ Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford, California: Stanford University Press, 1962), 2-3.

⁸ Sakallı Uğurlu, *Sosyal Psikolojide Tutumlar ve Tutum Değişimi*, 172; Leon Festinger, "Cognitive Dissonance", *Scientific American* 207/4 (1962), 93.

⁹ Elliot Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 301.

¹⁰ Festinger, "Cognitive Dissonance", 93.

¹¹ Elliot Aronson, "The Theory of Cognitive Dissonance: A Current Perspective", *Advances in Experimental Social Psychology* (Academic Press, ts.), 4/2-3; Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, 6.

¹² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış: Psikolojinin Temel Kavramları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994), 523.

¹³ Aronson, "The Theory of Cognitive Dissonance: A Current Perspective", 3.

bilişsel çelişkiye neden olacağını ifade etmiştir.¹⁴ Bugüne kadar yapılan çalışmalar ışığında çelişkinin hissedilmesi için gerekli koşullar, davranışların özgür seçim sonucu olması, davranışların sonuçlarının önceden tahmin edilebilir olması, sonuçların kişiyi sorumlu kılması, sonuçların değiştirilemez olması, sonuçların bağlayıcı olması, davranışın kişinin benliğini ve kendine verdiği değeri bir şekilde rahatsız etmesi olarak sıralanmıştır.¹⁵ Festinger, bir kararın ardından hemen sonraki anda yani çelişkinin yaşanmasından hemen önce pişmanlık hissini yaşadığını ifade etmiştir. Ona göre, en yoğun çelişki, kararın hemen ardından yaşanır. Zaman geçtikçe çelişki azalır.¹⁶ Birey çelişkiyi çözümlenecek kararı verdikten sonra, önceki ve sonraki tutumu arasındaki farkı büyütürken kendisini doğru kararı verdiğine ikna eder.¹⁷

Birey şayet tutumuyla uyumsuz olan bir davranışını nesnel bir gerekçe ile temellendirebilirse bilişsel çelişki hissetmemekte, bu durumda da tutum değişimi görülmemektedir. Yeterli objektif bir gerekçeye bağlayamadığında ise bilişsel çelişki ortaya çıkmakta, birey çelişkiden kurtulmak için tutumunu davranışı doğrultusunda değiştirmektedir. Yani görüldüğü gibi olmaktadır.¹⁸ Tutumların bilişsel yönü ile davranışsal yönünün tutarlı olması tutumun kuvvetine, bireyin öznel yaşantısından kaynaklanıp kaynaklanmamasına, bireyin önem verdiği kişiler tarafından onaylanıp onaylanmamasına ve sık sık ortaya konma şansının olup olmamasına da bağlıdır.¹⁹

Bilişsel çelişkinin azaltılması için davranışsal içerik veya çevresel koşullar değiştirilebilir, uyumlu yeni bilişler eklenebilir veya hissedilen çelişkinin önemi azaltılabilir.²⁰ Birey düşünmediği gibi davranmaya zorlanırsa bazı şartlar sağlandığında düşüncesini davranışına göre değiştirebilir. Örneğin kişi onaylamadığı görüş hakkında savunuyormuş gibi konuşursa, o görüşü onaylamadığı hâlde yalnızca savunmayı dinleyen veya savunmayı okuyan kişilere göre görüşü onaylamaya daha çok yaklaşır.²¹ Ödül vaatleri veya ceza tehditleri tutumun değişmesini sağlayabilir. Ancak Festinger ve Carlsmith'in meşhur 1 dolar-20 dolar araştırmasına göre ödülün miktarının artması kişiyi tutumunu değiştirmekten uzaklaştırabilir çünkü kişi, tutumuna aykırı düşünceleri aldığı ödül karşılığında savunduğunu bilmektedir. Ancak az

¹⁴ Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, 14.

¹⁵ Nuran Hortaçsu, *En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012), 350.

¹⁶ Sakallı Uğurlu, *Sosyal Psikolojide Tutumlar ve Tutum Değişimi*, 188.

¹⁷ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, 308-309.

¹⁸ Kağıtçıbaşı - Cemalçılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 173.

¹⁹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış: Psikolojinin Temel Kavramları*, 525.

²⁰ Sakallı Uğurlu, *Sosyal Psikolojide Tutumlar ve Tutum Değişimi*, 178-179.

²¹ Leon Festinger - James M. Carlsmith, "Cognitive Consequences of Forced Compliance", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 58/ (1959), 203.

ödül verilen kişiler, tutumlarına aykırı olan düşüncüyü bu kadar az bir ödül karşılığında savunmak özsaygılarını zedeleyeceğinden kendilerini, aslında tutumlarını değiştirdiklerine ve savundukları tutuma yaklaştıklarına ikna edebilmektedirler.²² Çevresel bilişlerle ilişkili çelişkileri azaltmanın en kolay yolu ise çevresel koşulların değiştirilmesidir.

Bulguların analizinde kullanılacak ikinci teori ise sekülerleşme teorisidir. Türkiye'nin son yıllarda geçirdiği değişim ve dönüşümleri muhafazakârlaşma/dindarlaşma olarak²³, dinî inanç biçimlerinin değişmesi olarak²⁴ ve dinî alanın dünyevi alana etkilerinin azalması yani sekülerleşme olarak²⁵ değerlendirmeye eğilimi olmak üzere üç farklı yaklaşım vardır.

Sekülerleşme "dinin sosyal hayat üzerindeki etkilerinin azalması, toplum kültür ve sektörlerinin dinin egemenliğinden çıkarılması, modern dünya görüşünün dinî hayat tarzının yerini alması, dünyanın büyüden arınması"²⁶ veya "belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğaüstü alanın, yani dinin, dinimsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğaüstü öğretilerin prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması" olarak tanımlanmıştır. Bir başka tanıma göre ise sekülerleşme yalnızca toplumsal bir olgu değildir; "insan bilincinin ve toplumsal hayatın dinî düşünce, kaygı ve kayıtlardan bağımsız biçimde yeniden düzenlenmesini öngören düşünce"dir.²⁷ Bu tanım bize sekülerleşmenin yalnızca toplumsal hayatta değil bireyin bilincinde de gerçekleşmesi mümkün olan bir değişim süreci olduğunu göstermektedir.²⁸

Sekülerleşme teorisi modernleşmeyle beraber dinin toplum hayatından çekileceğini iddia eder.²⁹ Berger ve Luckmann'a göre sekülerleşme bir taraftan dinî kurumların toplum nezdindeki itibarını sarsarken diğer taraftan insanların zihinlerinde dinî şemaların anlamını yitirmesine yol açmıştır. Böylece hem kendi hayatının hem de toplumsal hayatın din olmadan sürdürülebileceğine inanan "modern insan" ortaya çıkmıştır.³⁰ Sekülerleşme dinin ta-

²² Festinger - Carlsmith, "Cognitive Consequences of Forced Compliance", 206.

²³ Binnaz Toprak, *Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 179.

²⁴ Behram Hasanov, "'Hafıza Zinciri'ni Baypas Etmek: Türkiye'de Yeni İnanma ve Dindarlık Biçimleri", *Sekülerleşme Tartışmaları* (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 235.

²⁵ Volkan Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye* (Ankara: Orient Yayınları, 2020).

²⁶ Ejder Okumuş, "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din", *Kamu Hukuku Arşivi* 10/1 (Mart 2007), 1-2.

²⁷ Vejdi Bilgin, *Din ve Toplum: Din Sosyolojisine Giriş* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 169.

²⁸ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2012), 207.

²⁹ Okumuş, "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din", 2.

³⁰ Peter L. Berger - Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*, çev. Mustafa Derviş Develi (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 53.

mamen yok olması ya da insanların dinsizleşmesi değildir. Doğaüstü alanın insanların gündelik hayatına olan etkilerinin azalması demektir.³¹ Nitekim bütünüyle seküler bir toplum inşa etmek mümkün değildir ve hiçbir zaman da gerçekleşmemiştir.³² Bu nedenle sekülerleşme tespit edilirken ülkelerin, başka ülkelerle değil kendi geçmişleriyle kıyaslanmasının gerekliliği savunulmuştur.³³

Sekülerleşmenin üç alt boyutu vardır. Bunlar; bilimsel gelişmeler, endüstriyel kapitalizm ve kentleşmedir. Bilimsel gelişmeler direkt olarak doğaüstünü yanlışlayarak onun gündelik hayata olan etkisini azaltmamaktadır; ancak rasyonel düşüncenin yaygınlaşması, teknolojiyle beraber doğaüstü güçlere duyulan ihtiyacın azalması, internet ve sosyal medya aracılığıyla bireylerin önceki nesillere göre toplumsallaşma ortamlarının ve ihtiyaçlarının değişmesinin sekülerleşmeyi hızlandırdığı ifade edilmiştir.³⁴ Endüstriyel kapitalizm, ekonomik alan ile dinî alanın ayrılmasına sebep olarak, geleneksel aile yaşamını dönüştürerek, yaşam standartlarını yükselterek ve devlet otoritesini azaltarak bireylerin günlük hayatlarında dine duydukları ihtiyacı azaltmaktadır.³⁵ Kentleşme ise toplumsal mobilizasyonu arttırmış, özel yaşam alanlarını yaygınlaştırmış, eğitim olanaklarını ve sosyalleşme imkânlarını artırarak evlilik dışı yakınlaşmaları ve farklı inanç, tutum ve davranışlarla karşılaşmaları kolaylaştırmıştır. Bunlar da sekülerleşmeyi hızlandıran sebeplerdendir.³⁶

Buraya kadar ifade edilen sekülerleşme sebepleri bir şekilde modernleşme ile ilintilidir. Ancak toplumların din-devlet ilişkileri gibi sosyopolitik ve sosyokültürel hususların da önemli olduğunu ifade eden görüş dikkat çekicidir. Bu görüşe göre modernleşme mutlak olarak sekülerleştirici bir faktör olarak değil dinî, kültürel ve siyasal alanlarda çoğulculuğu etkiye sahip bir süreç olarak da okunabilir.³⁷

Türkiye’de iktidarın muhafazakârlaşması ile toplumun muhafazakârlaşmasının karıştırılmaması gerektiği ifade edilmektedir. İktidarda olan muhafazakâr siyasetçilerin muhafazakâr söylem ve eylemlerine bakarak Türkiye’nin gitgide dindarlaştığını iddia etmek doğru değildir. Aksine sekülerleşme üzerine çalışmaları olan Volkan Ertit’e göre bu söylemler görüntüde Türk toplumunun sekülerleştiğini gizlemektedir. Pek çok nitel ve nicel araştırma

³¹ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*, 11.

³² Bilgin, *Din ve Toplum: Din Sosyolojisine Giriş*, 170.

³³ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*, 1-7.

³⁴ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*, 21-27.

³⁵ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*, 28-32.

³⁶ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*, 33-37.

³⁷ Ekber Şah Ahmedi - Kemal Ataman, “Varoluşsal Güvenlik ve Sekülerleşme: Eleştirel Bir Çözümleme”, *Sekülerleşme Tartışmaları* (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 148.

Türkiye’de doğaüstünün, toplumun yaşantısına nüfuz etme gücünü git gide kaybettiğini göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre kendi geçmişine kıyasla Türkiye’de kuşaklararası ibadet etme oranları azalmış, kişi başına düşen cami sayısı azalmış ve nikâhsız birliktelikler artmıştır. Boşanmalar artarken çocuk sayıları azalmıştır. Eşcinsellik ve eşcinseller geçmişe nazaran çok daha görünür hâle gelmiş ve toplumda bu hayat tarzına olumsuz bakış azalmıştır. Halk inançlarına inananlar azalmıştır. Muhafazakârlar arasında kadın kıyafetleri daha kadınsı hâle gelmiş ve erkek bedenlerinin görünürlüğü artmıştır. Ertit’in aktardığı araştırmalara göre imamların ve Alevi dedelerinin toplumsal hayata etkileri azalmıştır. Medyadaki müstehcenlik iktidarın tüm söylem ve yasaklarına rağmen artmış, muhafazakâr kesimin medyaya bakışı eskisine oranla yumuşamıştır. Sünnilik gibi Aleviliğin de toplumsal hayata etkisi azalmıştır.³⁸

Bulguların analizinde kullanılan üçüncü yaklaşım ise dinî gelişim ve dinî şüphe yaklaşımıdır. Bireylerin doğuştan dindar olarak doğmaları da bir dine inanma kabiliyet ve eğilimiyle doğdukları kabul edilmektedir. Dış müdahalelerden bağımsız olarak da var olan bu eğilim bireyin büyüdükçe toplumsallaşmasıyla belirgin hâle gelir. Çocuğun kendi kendine bakabilecek durumda olmaması ve yetişkinlerin bakımına muhtaç olması onun çevresindeki yetişkinlerin dinî inançlarına katılımını kolaylaştırır.³⁹ Dindarlık durağan değil farklılaşan bir yapı arz ettiğinden⁴⁰ çocukluktan yetişkinliğe geçişin yaşandığı, biyolojik ve psikolojik gelişimin söz konusu olduğu zorlu bir dönem olan, genellikle 9 ila 17 yaş arasındaki yılları kapsayan buluş/ergenlik çağında ise dinî gelişimi tarif etmek bu kadar kolay değildir.

Ergenlik dönemi dinler açısından bireylerin yetişkin muamelesi gördüğü ve dolayısıyla yetişkin sorumluluklarını üstlenmesi gerektiğinin ifade edildiği bir dönemdir. Bununla beraber bireyin cinsiyet güdüsünün gelişmesinden dolayı cinsiyet ve cinsellik çatışmalarını yoğun olarak yaşadığı, hayatın anlamı ve kendisinin hayattaki yeri konusunda arayışa girdiği, bir grup içerisinde yer alma, kabullenilme ve onaylanma ihtiyaçlarının arttığı bir dönemdir. Ergenlik döneminde, bireyin değerlerini, hedeflerini, özelliklerini, algularını ve ilgilerini nasıl tanımladığını ifade eden benlik kimliği ön plana çıkar. Kent dilik değeri olarak adlandırılan, bireyin kendisi hakkındaki düşünceleri ne tür bir kimlik geliştireceği konusunda büyük bir etkiye sahiptir.⁴¹ Bireyin fiziksel olarak çekici olduğuna dair inancı, akranları tarafından kabul edildiği düşüncesi, ailesinin desteği, sosyal ve akademik ortamlardaki performansı

³⁸ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*, 49-104.

³⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010); Habil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 82.

⁴⁰ Ali Köse - Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 116.

⁴¹ Rod Plotnik, *Psikoloji’ye Giriş*, çev. Tamer Geniş (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 416.

kendilik değerini etkiler. Kendilik değerinin yüksek olması bireyin ruh hâlinin genel olarak mutlu ve huzurlu olması, sosyal ilişkilerinin sağlıklı olması ve kişisel uyumunun güçlü olması gibi olumlu sonuçlarla bağdaştırılırken düşük kendilik değeri kaygı, anksiyete, depresyon, antisosyal davranışlar ve kişisel uyumun zayıf olması gibi olumsuz sonuçlarla bağdaştırılır.⁴²

Bunlara bağlı olarak ergenlikte her ne kadar dine karşı ilgide artış görülse de çatışmaların sonucunda bocalama, bunalım ve dinden uzaklaşma da kaçınılmaz hâle gelmektedir.⁴³ Özellikle 13-15 yaşlarında dinî şüpheler artış göstermekte, dinî inancı sorgulama, reddetme, bir başka dine geçiş yapma veya dinî ilgisizlik gibi eğilimler güç kazanmaktadır.⁴⁴ Ergenlik döneminde geleneksel dinî anlayış ve açıklamalar çoğu zaman gençleri tatmin etmez ve şüpheli, eleştirel bir yaklaşım ortaya koyarlar. Bu tutum akılcı bir temelde dini anlamaya yönelik olduğu kadar kendi kimlik sorunları ile ilgili bir belirsizliğe karşı tepkiyi göstermektedir. Din konusunda daha çok bilgilenme ihtiyacı hissederler ve daha doyurucu düşünce ve açıklamalara ulaşma amacıyla arayış içerisine girerler.⁴⁵

Hökelekli, ergenlerde dinî şüphe ve çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olan faktörleri bireyin özerkleşmesine bağlı gelişen bağımsızlık duygusu, cinselliğin gelişimi, hayatın anlamına yönelik ilginin artması, dinî eğitimin yetersiz veya yanlış olması, bazı bilimsel teorilerle dinî öğretiler arasında uyumsuzluk görülmesi, dindarların dinle çelişen tutum ve davranışları ve dinî konularda bilgisizlik olarak sıralamıştır.⁴⁶ Yapıcı ise dinî konularda yaşanması muhtemel şüphe ve kaygıların ergenlerin dinî inançları ve dünyevi talepleri arasında kalarak hissettikleri bilişsel çelişki ve duygusal gerilimden kaynaklanabileceğini ifade etmiştir.⁴⁷

Bu noktada bahsedilmesi gereken bir diğer teoriye göre bireyin dine karşı yaklaşımını belirleyen önemli etkenlerden biri dinin/geleneğin ona aktarılma şeklidir. Holm'un Sunden'dan aktardığı düşünceye göre gelenek aktarıcıları üçe ayrılır: Birincisi Batı toplumlarında yaygın olarak görülen- güvensiz aktarıcılarıdır. Bunlar cemaate ve dine karşı ayırsız ve potansiyel bir korkuya dayalı din aktarımı yaptıkları için çocukta da dine karşı güvensiz, kararsız ve tutarsız bir yaklaşım oluşur. İkinci tip aktarıcıları ise dine karşı tutarlı

⁴² Plotnik, *Psikoloji'ye Giriş*, 416.

⁴³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 266-267.

⁴⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2010), 92.

⁴⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 111.

⁴⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 272-273; Hayati Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016), 96-104.

⁴⁷ Asım Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", *İlahiyat Akademik Dergisi* 12 (200.), 2.

tutumları olan güvenli aktarıcıdır. Görüşlerini zorla çocuğa dayatmaz bunun yerine iyi örnekleri göstererek geleneği aktarırlar. Üçüncü tip aktarıcılar ise aşırı güvenli aktarıcıdır. Otoriterdirler. Baba ve annenin istek ve iradesi ile Tanrı'nın istek ve iradesi birleşmiştir. Bu aktarıcılar aşırı hevesli müdahaleleri ile çocuğun dinî gelişimine engel olurlar.⁴⁸

2. Alanyazın Taraması

Alanyazın incelendiğinde Türkiye'de başörtüsünü açma davranışı üzeri ne iki yüksek lisans tezi, bir makale ve bir sempozyum bildirisi bulunduğu görülmektedir. Yüksek Lisans tezlerinden ilki, Sabancı Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi Nedim Nami Nomer danışmanlığında Sümeyye Koca tarafından yapılmıştır. Çalışmanın başlığı "The Changing Dynamics of the Headscarf Question in Turkey: The Women's Struggle to Take Of Headscarf" (Türkiye'de Başörtüsü Sorununun Değişen Dinamikleri: Kadınların Başörtüsünü Çıkarma Mücadelesi) olup, dili İngilizcedir. Yazar, kadınların başörtüsünü takma ve çıkarma pratiklerinin arkasındaki bireysel ve sosyal nedenleri ortaya çıkarmak için derinlemesine görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler yoluyla dindar ailelerde büyüyen kadınların neden başörtüsünü çıkarmaya karar verdikleri, başörtüsünün sembolik anlamlarının yarattığı toplumsal beklentiler ve mevcut toplumsal ve politik koşulların başörtüsünü çıkarma kararlarını etkileyip etkilemediği sorularına odaklanmıştır. Bu sorular doğrultusunda iki sonuca ulaşılmıştır; birincisi başörtüsünün sembolik anlamları ve yarattığı toplumsal beklentiler başörtüsünün çıkarılmasıyla reddedilmektedir. İkincisi ise tamamen dinî inancın ve dinî yükümlüklerin reddedilmesi başörtüsünü çıkarma davranışına sebep olmaktadır.⁴⁹

Diğer yüksek lisans tezi ise Marmara Üniversitesi Din Sosyolojisi Bölümünde Prof. Dr. Kemal Ataman danışmanlığında M. Numan Sağır tarafından hazırlanan "Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma" başlıklı tezdur. Çalışmada anlayıcı-yorumlayıcı yaklaşım ve fenomenolojik araştırma deseni kullanılmış, kriterlere uyan 22 kadınla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Kadınlara başörtüsünü giymeye başladıkları ve çıkarmaya karar verdikleri dönemlere, ailelerinin tutumlarına, sosyal çevrelerine ve din eğitimi alıp almadıklarına dair sorular sorulmuştur. Çalışmaya katılan kadınların belirli ölçülerde muhafazakâr ailelerde yetiştikleri ve belirli ölçülerde dinî eğitim aldıkları

⁴⁸ Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdülkerim Bahadır (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 86-87.

⁴⁹ Sümeyye Koca, *The Changing Dynamics of the Headscarf Question in Turkey: The Women's Struggle to Take Of Headscarf* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020).

görülmüştür. Kadınların kararlarından sonra yaşadıkları en büyük değişimin özerkleşme olduğu sonucuna varılmıştır.⁵⁰

İstanbul Gedik Üniversitesi'nde Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümünde öğretim görevlisi olan Ceren İrem Kaya'nın konuyla ilişkili "Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden Başörtüsüyle Mücadeleye Görünür Olma Çabası ve Pratikleri" isimli makalesi ise International Journal of Social and Humanities Sciences dergisinde yayınlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde başörtüsünün Türkiye'deki serüveni ve tarihsel süreci anlatılmış ikinci bölümünde ise "yalnızıyürümeyeceksin.com" platformunda yayınlanan mektuplar üzerinden başörtüsünü çıkarmak isteyen kadınların görünür olma mücadelesi ele alınmıştır. Yazar kadınların başörtülerini açma davranışlarını incelerken onları laik otoriter rejim ile İslamcı perspektifin arasına sıkışıp günlük hayat pratikleri ile özneleşme ve bireyleşme için çabalayan bireyler olarak tarif etmektedir. Yazar, başörtüsünün kadının özneleşmesini engellediği ve cemaat ve aile ilişkileri ekseninde kadının denetim altında kalmasını sürekli kılarak onun kendi yerini bulmasını zorlaştırdığı sonucuna varmıştır. Bir ideolojiyi henüz yetişkin olmadan temsil etmek zorunda bırakılmanın kadınları kendilerine, yaşantılarına ve ailelerine mesafeli hâle getirdiği kanaatine varmıştır.⁵¹

Son olarak konuyla ilgili sempozyum bildirisi Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi'nde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Abdullah Özbolat ve doktora öğrencisi Mehmet Ertuğrul Evyapar tarafından "Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar: Yalnız Yürümeyeceksin Platformu Örneği" başlığıyla hazırlanmıştır. Çalışma Foucault'nun bireyin günümüzde özneleşmek için mücadele etmek zorunda kalması yaklaşımına dayanmaktadır. Yalnızyürümeyeceksin.com platformuna gönderilen 2 mektup veri seti olarak kullanılmış, mektuplara içerik analizi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda kadınların özneleştiği tespit edilirken bu özneleşmenin yedi boyutta gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Bu boyutlar toplumsal baskının eleştirisi, siyasi iktidarın nesnesi olmaya bir tepki, ekonomik özgürlüğe vurgu, başörtüsüyle tanımlanan kimliği ret, feminist bakış, dini sorgulayarak özneleşme şeklinde ifade edilmiştir. Tüm bu süreci "mahalleden taşınma" ifadesiyle kavramsallaştırmışlardır.⁵²

⁵⁰ M. Numan Sağır, *Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁵¹ Ceren İrem Kaya, "Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri", *International Journal of Social And Humanities Sciences* 3/2 (30 Eylül 2019), 61-84.

⁵² Abdullah Özbolat - M. Ertuğrul Evyapar, "Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar: Yalnız Yürümeyeceksin Platformu Örneği", 2019.

Alanyazın taraması sonucunda konuyla ilişkili çalışmaların konuyu ağırlıklı olarak sosyolojik perspektiflerden ele aldıkları ancak psikolojik bir açıklama sunma noktasında zayıf kaldıkları görülmüştür. Başörtüsünü çıkarma davranışı daha önce incelenmeyi gerektirecek kadar görünür bir fenomen olarak karşımıza çıkmadığından çalışmalar herhangi bir hipotezi doğrulamak maksadıyla yapılmamış, tıpkı bizim çalışmamızda olduğu gibi keşifsel çalışmalar olarak tasarlanmışlardır.

3. Araştırmanın Sorusu ve Yöntem

Bu araştırma, giriş bölümünde de belirtildiği gibi, “Birey bir dinî davranış konusu olan başörtüsüne yönelik tutumlarını değiştirirken hangi süreçlerden geçmektedir? Birey bu dinî tutumunun değişimi sürecinde yaşadığı çelişkileri gidermek için hangi yöntemlerden faydalanmaktadır?” sorularına cevap aramaktadır. Araştırma sorusu nicel bir veri elde etmeyi değil, bir sürecin nasıl ilerlediğini keşfetmeyi hedeflediğinden nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmada Miles ve Huberman’ın önerdiği üç aşamalı “veri anlaşılabilirliğini sağlama - veri sunumu - sonuç çıkarımı” tekniği doğrultusunda hareket edilmiştir.⁵³ Birinci aşamada kullanılacak veriler seçilen temalar doğrultusunda sınıflandırılarak sadeleştirilmiş, ikinci aşamada temaların birbirleriyle ilişkileri görselleştirilmiş üçüncü aşamada ise yukarıda bahsedilen teoriler ışığında bulgular yorumlanmıştır.

Çalışmada başını açan kadınların “yalnizyurumeyeceksin.com” isimli internet sitesine 01.01.2020-01.03.2020 tarihleri arasında gönderdikleri ve anonim olarak yayınlanan 63 yazı/mektup doküman analizi yönteminin uygulanabilmesi için veri seti olarak seçilmiştir. Yazılar PDF formatında kaydedilmiş, seçilen temalara uygun cümleler Microsoft Excele aktararak verilerin gruplandırılması sağlanmıştır. Kullanılan ifadelere içerik temalarına uygun renklendirme yapılmıştır.

Başörtüsünü açma davranışı sürecinde yaşananlar tutum değiştirme teorileri bağlamında inceleneceğinden olgunun başka durumlara dayanmadan ele alınabilmesini sağlarken benzer durumlara bir açıklama sunmayı hedefleyen durum çalışması yöntemi uygun görülmüştür.⁵⁴ Bununla beraber verilerin uygunluğu içerik analizinin yapılmasını da mümkün kılmıştır. İçerik analizi için *demografik özellikler, davranışın öncesi ve sonrasında aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, inanç ifadeleri, duygudurum ifadeleri ve anlama yönelik ifadeler* temaları belirlenmiştir.

⁵³ Salih Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş* (Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2018), 198.

⁵⁴ Bruce L. Berg - Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Asım Arı (Konya: Eğitim Yayınevi, 2019).

Yazılar incelenirken bazı kelimelerin sıklıkla kullanılması da dikkat çekici olduğundan içerik analizine katkısı olacağı düşünülen bazı kelimeler sayılmıştır. Bunlar; özgür/özgürleşme, deist, ateist, LGBT, eşcinsellik, aile ve arkadaş kelimeleridir.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma “yalnizyurumeyeceksin.com” isimli siteye, 01.01.2020-01.03.2020 tarihleri arasında anonim olarak gönderilen 63 yazı/mektup ile sınırlandırılmıştır. Platforma yazan kadınların yaşları ve eğitim durumları belirli bir noktada yığılma göstermektedir. Platformun kullanıcılarının eğitim durumlarının lise veya üniversite ağırlıklı olması çalışmanın sınırlılıklaarından birisidir.

Bir diğeri, platformun kurucuları kendilerine gelen mektupların gerçek insanlar ve gerçek olayları yansıttığının güvencesini veriyor olsa da⁵⁵ bunu test edemiyor olmak araştırmanın önemli sınırlılıklarında biridir.

Son olarak araştırma, araştırmacının bilgisi, yorum ve analiz kabiliyeti ve durumu algılayış potansiyeli ile sınırlıdır.

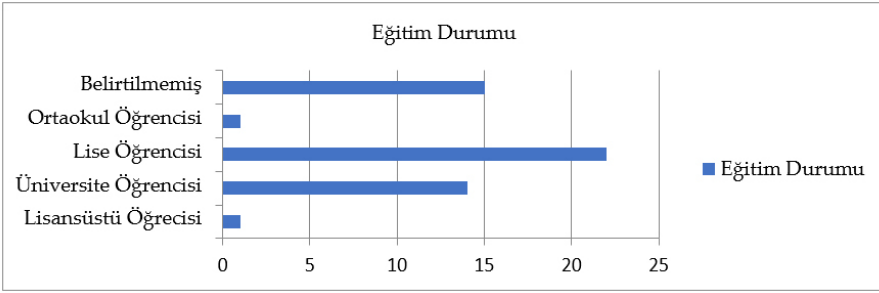
5. Bulgular

5.1. Demografik Özellikler

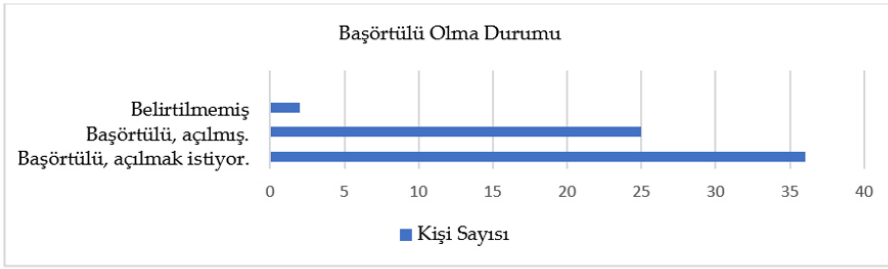
İncelenen 63 yazıdan, 26 tanesinde yazarlar yaşlarını belirtmemiştir. Geri kalan 37 yazının yazarlarının yaşları ise 14 ile 28 arasında değişmekle beraber ortalama yaş 19,2'dir. Yazarların ağırlıklı olarak ergenlik veya ilk yetişkinlik döneminde olduklarını söylemek mümkündür. Katılımcıların yaş ortalaması, onların henüz ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemi arasında olduklarını ve analiz için seçilen dinî gelişim ve gençlikte dinî şüpheler yaklaşımlarının isaşbetli olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin ifadeleri incelendiğinde 1 kişinin ortaokul, 22 kişinin lise, 14 kişinin üniversite ve 1 kişinin lisansüstü öğrencisi olduğunu belirttiği görülmüştür. Bununla beraber 3 kişi lise, 5 kişi ise üniversite mezunu olduklarını belirtmişlerdir. 2 kişi liseyi yarıda bıraktığını belirtirken 15 kişinin ifadelerinde ise eğitimlerine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁵⁵ Büşra Cebeci - Nevşin Mengü, “Herkes İstedığı Gibi Yaşamın”: Türkiye'deki ve İran'daki kadınların Başörtüsünü Çıkarma Pratikleri (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 85.

Başörtüsü örneğinde dinî tutum değiştirme konusu irdeleneceğinden katılımcıların başörtülü olma durumları hakkında kullandıkları ifadeler incelenmiş ve 36 kişinin başörtülü olup açılmak istediği, 25 kişinin geçmişte başörtülü olup açılmış oldukları görülmüştür. 2 kişi ise açık veya kapalı olduklarına dair bir ifade kullanmamışlardır.

5.2. Dinî Davranış Değişikliği Öncesi Ve Sonrasında Aile Ve Sosyal İlişkiler

Kişilerin başörtülü olma durumlarını değiştirmeden öncesi ve sonrasında dair aile ve sosyal ilişkileri için kullandıkları ifadeler incelenmiştir.

Yazarların davranıştan önce aile ilişkileri hakkında kullanılan ifadeler incelendiğinde, 34 kişinin olumsuz (ailemden ve dayattıklarından nefret ediyorum, aileme acıyorum, ailem ahlaksız olduğumu ima eden hakaretler kullanıyor... vb.), 24 kişinin olumlu ifadeler kullandıkları (ailemle ilişkilerim iyi, ailem her zaman bana destek olur, ailem baskıcı değil... vb.), 5 kişinin ise aile ilişkilerine ilişkin bilgi vermedikleri görülmüştür. Olumsuz ifadeler kullanan 34 kişinin 7'si ilişkilerini tarif ederken "şiddet" (psikolojik veya fiziksel) kelimesini kullanmış, 21'i "baskı" kelimesini kullanmıştır.

Davranış değişikliği gerçekleşikten sonra veya davranışın değiştirileceği aileye söylendikten sonrasında dair ailelerin tutumlarıyla ilgili ifadeler incelenmiştir. 8 kişi ailelerinin açılmalarına başta karşı çıktığını ama sonra alıştığını, 15 kişi ailesinin karşı çıktığını, 3 kişi ise ailesinin kararına destek

olduğunu belirtmiştir. 37 kişi ise bu konuda herhangi bir bilgi paylaşmamıştır.

Davranıştan önce sosyal ilişkiler hakkında kullanılan ifadeler incelendiğinde 39 kişinin sosyal ilişkileri konusunda herhangi bir ifade kullanmadığı, 5 kişinin sosyal hayatını zayıf olarak, 3 kişinin ise iyi olarak ifade ettiği görülmüştür. 4 kişi daha dindar olması gerektiğine yönelik baskı gördüğünü söylerken (bu nasıl kapalı açılrsa da kurtulsa, cemaat yurdundaiken açıldım, hayatım zindan oldu... vb.), 13 kişi ise sosyal çevresinden dindar olduğu için baskı, dışlama ve ayrımcılık gördüğünü söylemiştir (ne kadar başarılı olur sam olayım insanlar beni belli bir kesimi destekliyor zannediyor, kapalı olduğum için insanlar beni belli kalıplarla yargılıyor, insanlar başörtülü olduğum için beni hor görüyor, üniversitede hoca örtümden dolayı arkadaşlarımdan farklı davranıyordu, herkes beni yobaz olarak görüyordu, arkadaşlarım dinî lakaplar takıyordu... vb.).

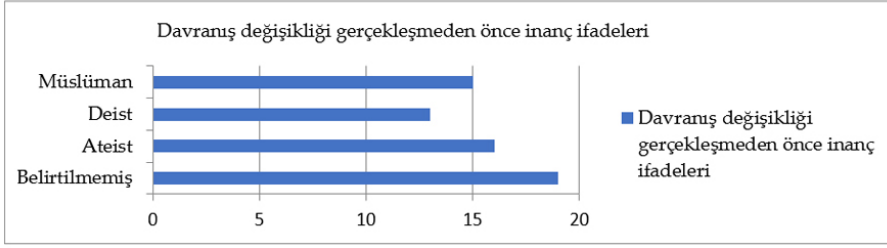
Davranış değişikliği gerçekleşikten sonra sosyal ilişkilerin ne şekilde değiştiği sorusuna da yanıt aranmış ancak 58 kişi bu konuda hiçbir bilgi paylaşmamıştır. 3 kişi sosyal çevresinin destek olduğunu, 1 kişi çevresinden tepki gördüğünü 1 kişi ise hâlâ sosyal ilişkilerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.

Yazılarda verilen bilgilere bakarak bir kişinin ailesinde, bir kişinin kendi öyküsünde boşanma tecrübesi söz konusudur. 1 kişi aile içi taciz, 1 kişi tecavüz mağdurudur.

5.3. Davranış Değişikliği Öncesi ve Sonrasında Duygudurum ve İnançla İlişkili İfadeler

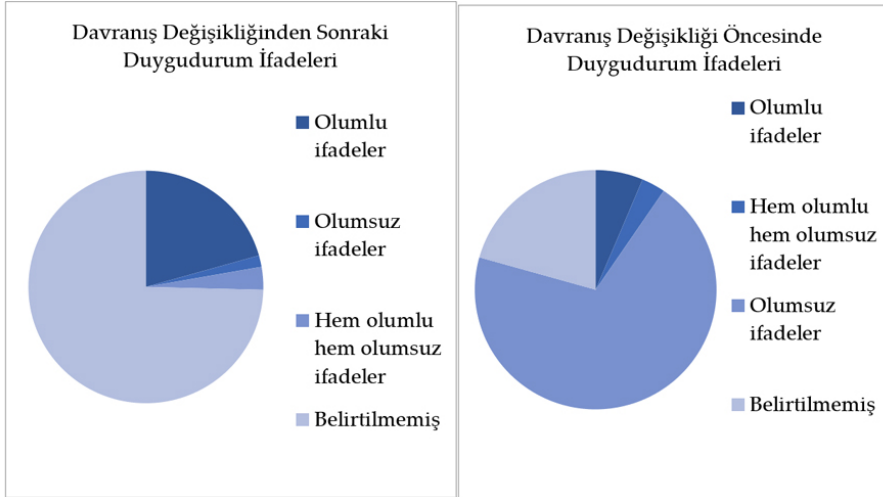
Bireylerin başörtüsünü açma veya açmaya karar verme davranışından öncesine dair ifadeleri incelendiğinde 44 kişinin olumsuz ifadeler (kendim gibi değilim, yaşlı ve çirkin hissediyorum, utanıyorum, ölmek istiyorum... vs.), 4 kişinin olumlu ifadeler (kararlı, istediğim hayatı yaşamalıyım vs.), 2 kişinin ise hem olumlu hem olumsuz ifadeler kullandığı görülmüştür. 13 kişi ise duygudurumlarını işaret eden herhangi bir ifade kullanmamıştır. Olumsuz ifade kullanan kişilerden 6'sı antidepresan ilaç kullandıklarını, 6'sı ise intihara teşebbüs ettiklerini/intiharı düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Başörtüsünü açma davranışı veya açmaya karar verme tutumu öncesine ilişkin bireylerin ifadeleri incelendiğinde 13 kişinin kendini deist olarak tanımladığı, 15 kişinin kendini Müslüman olarak kabul ettiği (açıldım ama hâlâ inancım var, açılmak saçma geliyor veya zor geliyor... vb.), 16 kişinin ateist olduğunu söylediği ve 19 kişinin ise bu bağlamda herhangi bir ifade kullanmadığı görülmüştür.

Dinî şüphe ve sorgulamaları başlatan sebepler ifade edilirken eşcinsellik temasının öne çıktığı görülmektedir. 1 kişi dinî sorgulamalarını başlatan dür şüncenin Tanrı'nın LGBT, açık ve ateist bireyleri cehenneme atacağı inancı olduğunu, 1 kişi tesettürün bir dayatma olduğunu ve eşcinselliği araştırdığını, 1 kişi LGBT bireylere kötü davranılması ve onur yürüyüşlerine izin verilmemesinin sorgulamalarını arttırdığını ifade etmiştir. Üç kişi ise İslam'da kadın ile erkeğin eşit olmaması ve dinin kadınlara koyulan kurallar ve yasaklar üzerine kurulu olması iddiasıyla dinden soğuduklarını ifade etmişlerdir.

Davranış gerçekleşikten sonraki dönemde katılımcıların duygudurumlarını tarif etmek için kullandıkları ifadelerle bakıldığında 13 kişinin yeni durumunu olumlu ifadelerle (özgürleştim, kendim gibi hissediyorum, üzerimden bir yük kalktı...vb.), 1 kişinin olumsuz ifadelerle (kendimi sevemedim, geçmiş unutamadım), 2 kişinin ise hem olumlu hem olumsuz ifadelerle betimledikleri görülmüştür. 47 kişi ise yeni durumlarındaki duygudurumlarına dair bir ifade kullanmamışlardır.

Yazıların tümüne bakıldığında davranıştan önce veya sonra başörtüsünü çıkarma eyleminin özgürlükle ilişkilendirildiği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda özgür kelimesi özgürleşmek, özgür olmak, özgür hissetmek kalıplarıyla 27 farklı yazıda kullanılmıştır.

Davranış değişikliği sonrasında bireylerin inançlarıyla ilgili kullandıkları ifadeler incelenmiştir. 58 kişi bu konuya dair herhangi bir bilgi vermezken, 2 kişi deist, 3 kişi ise ateist olduklarını ifade etmişlerdir.

5.4. Tutum veya Davranış Değişikliği Sürecinde Kullanılan Bilişsel Çelişkiyi Giderme Yöntemleri

Paylaşılan yazılardaki ortak tema başörtüsünü çıkarma davranışı olduğundan bireylerin “Başörtüsü İslam’ın bir emridir ve ben Müslüman olarak bu emre uygun giyinmeliyim” bilisi ile “Başörtülü olmak istemiyorum” bilisi arasında yaşadıkları çelişkiyi azaltmak için hangi yöntemleri kullandıkları incelenmiştir. Bu çelişkinin çözümlenmesi ile ortaya çıkan davranış başörtüsünü açmak veya açmaya karar vermektir. Denklem bu şekilde düşünüldüğünde bireyler ya iki bilis arasındaki uyumsuzluğu azaltmaya yönelik veya davranış ve ikinci bilis arasındaki uyumu arttırmaya yönelik mekanizmalar kullanacaklardır.

Bireylerin tutum değiştirme sürecinde yaşadıkları bilişsel çelişki ve rahatsızlık hissini imleyen cümlelerin arasından en sık kullanılan ifadeler Tablo 1’de derlenmiştir. Görüleceği gibi 41 kişi çelişkiyi azaltmaya, 23 kişi tutarlılığı arttırmaya, 22 kişi ise benimsediği yeni tutum doğrultusunda eski bilisi ile yeni bilisi arasındaki tutarsızlığın önemini azaltmaya yönelik ifadeler kullanmıştır. Mektupları incelenen bireylerin tamamı çelişki yaşadığını ve bunu gidermeye çalıştığını gösteren bu ifadelerden birini veya birkaçını kullanmıştır. Bu durum, Festiger’in uyumsuz bilislerin bireyde rahatsızlık duygusu uyandırdığı ve bireyin bu rahatsızlığı gidermeye çalışacağı teorisini doğrulamaktadır. Bu yöntemlerin Freud’un egoyu savunma mekanizmalarına benzediği açık olmasına rağmen, Freud’un teorisinde savunma bilinçdışı düzeyde gerçekleşirken, bilişsel çelişki yöntemlerinin kullanılmasının bilinç düzeyinde gerçekleşmektedir.

		Çelişkiyi azaltma	Tutarlılığı arttırma	Tutarsızlığın önemini azaltma
1	Zaten ailem baskıcı, aile baskısıyla kapandım, başörtülü olmayı kendim seçmedim.	18 kişi		
2	Artık İslam'ın hükümlerini sorguluyorum / kabul etmiyorum / benimsemiyorum.	16 kişi		
3	Zaten tam olarak kapalı sayılmazdım.	4 kişi		
4	Zaten siyasi baskı var. Örtü siyasi simge hâline geldi.	3 kişi		
5	Tesettürlü olmak zor geliyor.		15 kişi	
6	Kendi isteğimle kapandım ama insan 13 yaşında ne istediğini bilemez, başkaları için kapandım.		8 kişi	
7	Kendime yalan söyleyemem, özgür olmak, kısıtlanmadan yaşamak istiyorum. Sonuçta bu benim hayatım.			14 kişi
8	Tesettür aslında o kadar önemli değil, önemli olan ahlak. Kapalı olsak da bakıyorlar. Bakmayan yine bakmaz.			8 kişi

Tablo 1: Kullanılan bilişsel çelişki yöntemlerinin kişi sayısına göre dağılımı

Bu noktada farklı şekillerde de olsa 23 kişi tarafından kullanılan “kendi isteğimle kapandım ama...” anlamındaki ifadelerle değinmek gerekir. Ailesinin baskısı ve zorlaması haricinde kendi istekleriyle başlarını örttüklerini ifade eden bu kişilerde açılmaya karar verme/ açılma durumundan sonra geriye dönük olarak bu kararı çevrelerine özenme, çevreleri tarafından kabullenilmek isteme, aile içinde başörtülü olmanın olumlandığını görerek büyüme gibi gerekçelerden dolayı aldıklarını ve pişmanlık duyduklarını ifade ettikleri görülmektedir. Platformda bireyler “13 yaşında biri ne kadar bilinçli karar verebilir ki?” ifadesiyle başını örtme kararını bilinçsizce aldığını ifade ederken, 13 yaşında başka biri başını açmaya karar verdiğini platforma yazdığı metinde belirtmekte, okuyanlar tarafından kararının bilinçliliği sorgulanmamaktadır. İlk etapta başlarını örtme kararını kendilerinin verdiğini söyleyen bireyler bu tutumlarını değiştirmek istediklerinde kararlarının sorumluluğunu en yakınlarında olan aile bireylerine yüklemektedir. Aileden sonra en çok sorumluluk yüklenen kişi ve gruplar ise İslam dini, sosyal çevre ve siyasi iktidardır.

Sonuç

Bugüne kadar başörtüsü üzerine İslam'daki yeri, fikhî durumu, tarihsel süreci, Türkiye modernleşmesiyle beraber modern görünüme uymadığı gerekçesiyle kamusal alandan tasfiye edilmeye çalışılması, yasaklamalar ve sonrasında siyasi partilerin politik ajandalarına girmesi, başörtülülerin değişen görünümleri, medyadaki başörtüsü tasvirleri ve daha nice konuda

onlarca çalışma yapıldı. Bugün başörtüsü ile ilgili yeni bir tartışma bağlamının daha ortaya çıktığını görmezden gelemeyiz. Bu bağlam, başörtüsünü çıkarma davranışı ve bu davranışın kültürel, sosyal, ailevi ve politik uzantılarından oluşmaktadır.

Sosyal medya bireylere bugüne kadar hiç karşılaşılmamış düzeyde çoğulcu bir sosyal ortam alternatifi sunmaktadır. Bu çoğulculuk bireylerin, gündelik hayatta karşılaşmadıkları farklı fikirlerle kolaylıkla karşılaşmalarına olanak sağlamakta, düşünmeye ve içinde buldukları kendi gerçekliklerini sorgulamaya itmektedir. Bu sorgulama zaman zaman kendi gerçekliklerine daha sıkı sarılmaları ile sonuçlanırken kimi zaman da alternatif bir gerçekliği kabul etmeleri ve kendi gerçekliklerini bu doğrultuda değiştirmek istemeleri veya değiştirmeleri ile sonuçlanabilmektedir.

Konda 2007 yılında yaptığı Din, Laiklik ve Türban Araştırması'nda katılımcılara başörtüsü/türban/çarşaf kullanma durumlarını sormuş ve aldığı cevapları 2003 yılında yaptıkları araştırmayla kıyaslayarak halkın istatistiksel olarak örtünmenin artmakta olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁵⁶ 2010'da yayınlanan raporda ise başını örtme oranının 2007'ye göre arttığı ancak eğitim ve gelir seviyesi yükseldikçe başını örtme eğiliminin azaldığı ifade edilmiştir.⁵⁷ Ancak Konda'nın 2008 ve 2018 Gündelik Hayat Araştırması'nda katılımcılara evli erkekler iseler eşlerinin, kadın iseler kendilerinin örtülü olma durumlarıyla ilgili soru sorulmuş ve her iki araştırmanın sonuçları kıyaslandığında 2018 araştırmasında büyük oranda olmasa da örtülü olmama eğiliminin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁸ Yine aynı kıyaslamada Türkiye'nin dindarlıktan uzaklaşma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁹ Tek başına başörtüsünü açma pratiklerinin bu sonuçları desteklediğini ifade etmek mümkün değildir. Ancak bu verilerden bağımsız olarak okunamayacağı açıktır.

Katılımcıların mektuplarındaki ifadeler incelendiğinde davranış değişikliği ile ilgili "Sorgulamalarım vardı.", "Sorgulamaya başladım.", "Şüphelerim vardı." ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum yukarıda ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminde dinî şüphe ve sorgulamaların artması, bireylerin dinden uzaklaşması, soğuması hatta dinden ayrılması veya değiştirmesinin arttığı ifade edildiği teorilerle uyumludur. Katılımcıların yaş ortalamasının 19 olduğu ve çoğunun lise öğrencisi olduğu düşünüldüğünde ergenlik

⁵⁶ KONDA Araştırma ve Danışmanlık, *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması* (İstanbul: Milliyet Gazetesi, 2007), 30.

⁵⁷ KONDA Araştırma ve Danışmanlık, *Başını Örtme ve Türban Araştırması* (İstanbul: KONDA, 2010), 5.

⁵⁸ KONDA Araştırma ve Danışmanlık, *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Raporu: Hayat Tarzları 2018 Araştırması* (İstanbul: KONDA, 2019), 28.

⁵⁹ KONDA Araştırma ve Danışmanlık, *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Raporu: Hayat Tarzları 2018 Araştırması*, 28.

döneminde dinî şüphelerin yaşanması beklentisiyle uyumlu sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir. Katılımcıların LGBT, onur yürüyüşleri ve eşcinsellik gibi konulara olan ilgilerinin artması, yaşları itibarıyla cinsellik gelişimleri ve cinselliğe dair meraklarının artmasıyla paraleldir. Yine bu konuda eşcinsellerin, başörtülü olmayan kadınların ahiretteki durumlarının ne olacağını sorgulamaları, İslam'ın ataerkil olduğuna dair düşüncelerinin oluşması, başörtüsünü eril tahakküm olarak yorumlamaya başlamaları onların ilk yetişkinlik dönemlerine uygun olarak hayatın anlamı ve toplumsal meselelere dair ilgilerinin artmasıyla, dine şüpheli ve eleştirel yaklaşımları ve akılcı bir temelde dini yorumlamaya çalışmaları ile açıklanabilir. Din artık onlar için duygu temelinde değil bilgi ve açıklama temelinde referans olması gereken bir yapı olarak görülmektedir. Katılımcıların “Neden erkekler için kapana-yım, neden kadın erkek eşit değil?”, “Tanrı açıkları, LGBT bireyleri ve eşcinselleri cehenneme mi atacak?” gibi ifadeleri onların bilimsel gelişmeler ile olmasa da toplumsal meseleler ile İslam arasında çatışma gördüklerini göstermektedir.

Teorik arka plan başlığında Sunden'in geleneğin aktarılmasında güvensiz, tutarlı ve aşırı güvenli olmak üzere üç tip aktarım şekli bulunduğu dair teorisinde değinmiştik. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde ailelerine referansla kullandıkları “Seni açık göreceğime öleyim. Seni reddederim.”, “Yoldan çıktın.” ifadeleri ve 21 kişi “baskı” kelimesi ile ilişkilerini tarif ederken toplamda 34 kişinin ailesinin tutumlarına dair olumsuz ifadeler kullanması bu teoriye göre katılımcıların ailelerinin dini aktarıırken aşırı güvenli olduklarını yani kendi irade ve istekleri ile Tanrı'ninkileri birleştirdiklerini göstermektedir.

Katılımcıların başarılarını açmadan önceki sosyal ilişkileri ile ilgili ifadelerinde “Hiç arkadaşım yoktu.”, “Sevdiğim çocuk kapalı olduğum için beni istemedi.”, “Arkadaşlarım bana yobaz, çomar diyorlardı.”, “Hoca bana Kâbe lakabı taktı.”, “Bu nasıl kapalı açılrsa da kurtulsa dendi.”, “Herkes beni yobaz olarak görüyordu.”, “Üniversitede kapalı olduğum için önyargıları yıkmak zorunda kaldım.”, “Üniversitede hoca başörtüme laf atıp duruyordu. Örtü insanlarla aramda duvar olmuştu.”, “Örtülü olduğum için insanlar beni bir kesimi destekliyor, bir erkeğin himayesini arzu ediyor zannediyordu.” şeklinde devam eden, başörtülüymken sosyal ilişkilerine dair kullandıkları ifadeler başlığında ele aldığımız cümlelerden bireylerin başörtülü olarak toplumsal bir baskıya maruz kaldıklarını, dışlanma, ötekileştirilme, etiketlenme gibi baskıları tecrübe ettiklerini göstermektedir. Ergenlik döneminde bireylerin kendilik değerlerini belirlerken fiziksel olarak çekici olup olmadıklarına dair inançlarının, akranlar tarafından kabul edilme beklentilerinin, ailelerinin desteğini hissetmelerinin ve sosyal ve akademik başarılarının

etkili olduğuna daha önce değinmiştik.⁶⁰ Bu bağlamda yukarıda tekrar edilen cümlelere maruz kalmanın başörtüsünü açma davranışlarını etkilediğini söylemek mümkündür. Yine katılımcıların 24'ünün açılmaya karar verme aşamalarındaki duyurumlarını tanımlarken kullandıkları sürekli ağlamak isteme, depresyon ilacı kullanma, kendinden nefret etme, kimseyle görüşmek istememe, görülmek istememe, ölmek isteme gibi ifadeleri onların başörtülü olarak sosyal hayattan dışlanma tecrübelerinin düşük kendilik değeri hissi yaşamalarına ve buna bağlı olarak anksiyete, depresyon ve antisosyal davranışlarının artışına sebep olduğunu ifade etmek mümkündür.

Çalışmada katılımcıların hayatında başörtüsünün istenmeyen bir kıyafet hâline gelmesiyle beraber, öngörüldüğü gibi, “doğüstü alanın gündelik hayatı etkileme gücü”nün azaldığını görülmektedir. Yukarıda sekülerleşme bahsinde ifade edildiği gibi eşcinsellik muhafazakâr aile çocukları için artık bir mesele olarak görünür hâle gelmiş ve bu hayat tarzına olumsuz yaklaşım azalmıştır. Katılımcıların eşcinsellik, LGBT, kadın-erkek eşitliği meseleleri gibi konuları dinî referanslarla değil insan hakları zemininde tartışmaya başladıkları ve bu durumun da mensup oldukları dine duydukları güveni zedelediği görülmektedir. Katılımcıların rahat yaşamak istemek, eşofmanla gezmek, spor yapmak, bir grubun mensubu olarak etiketlenmemek ve erkeklerle rahat ilişki kurabilmek gibi talepleri olduğu için başörtüsü kullanma fikrinden uzaklaştıklarını ifade etmeleri bilişsel olarak sekülerleştiklerini ve hayatlarında da aynı sekülerleşmenin arayışında olduklarını göstermektedir. Din onlar için artık gündelik hayatın belirleyici bir unsuru değildir. Bir kısmı için din inandırıcılığını tamamen yitirmiş olsa da çoğunluk için sadece gündelik hayattan dışlanmışlardır. Bireylerin platforma gönderdikleri mektuplarda birbirlerine destek olmaları, öncesinde kendi fiziksel çevrelerinde hiç böyle bir destek bulamadıklarını ve sosyal medyada gördükleri destekten güç aldıklarını ifade etmeleri sekülerleşme teorisinin bilimsel gelişmeler ve teknoloji aracılığıyla sekülerleşmenin hızlanacağı öngörüsünü doğruladığı görülmektedir.

Katılımcıların başörtüsüne yönelik tutumları başlangıçta onu takma davranışını ortaya çıkaracak yöndeiken yaşadıkları çelişkiler zaman içerisinde tutumlarının onu takmak istememe yönünde değişmesine sebep olmuştur. Bireylerin ifadelerinden bu tutum değişiminin bir anda olmadığı bir sürecin sonunda ortaya çıktığı görülmektedir. Başlangıçta başörtüsü takmak onlar için bağlı oldukları dinin bir emrini yerine getirmek (içsel değerlerin ifade edilmesi) ve aile tarafından onaylanmak (ihtiyaçların karşılanması) işlevlerini karşılayan bir tutum iken yaşadıkları çelişkilerden sonra bu işlevleri karşılamamaya başlamış ve başörtüsüne yönelik tutumları olumsuz yönde

⁶⁰ Plotnik, *Psikoloji'ye Giriş*, 416.

değişince benlik saygılarını koruyabilmek için davranışlarını da tutumları yönünde değiştirmiş veya değiştirmeye karar vermişlerdir.

Bireylerin tutumlarını değiştirmelerine sebep olan çelişkilerin ise bu örneklemede ağırlıklı olarak okul ve arkadaş çevresinde karşılaştıkları sosyal dışlamalar, politik tartışmalarda bir taraf olmaya zorlanmaları, beğenilmeme ve değersizlik hisleri, ailenin dinî hayatında anlattıkları ile çatışan unsurların bulunması ve İslam dininin çeşitli toplumsal meselelere olan yaklaşımları olarak sıralamak mümkündür. Bu süreçte yaşadıkları çelişkileri ilk etapta kendi istekleri ile kapanmadıkları, artık dinin diğer emirlerine de uymadıkları, zaten tam anlamıyla dindar bir hayat sürdürmedikleri ve başörtüsünün dinî olmaktan çok siyasi anlamları olan bir nesne olduğunu ifade ederek azaltmaya çalışmışlardır. Tesettürlü olmanın zorluğu ve kapandıkları dönemde bilinçli olmadıkları ifadeleriyle yeni tutumlarının tutarlılığını arttırmaya çalışmışlardır. Kendime yalan söyleyemem ve önemli olan başörtüsü değil ahlak gibi ifadeler ise çelişki sürecinde yaşadıkları tutarsızlığı azaltmaya yönelik çabaladıklarını göstermektedir.

Çalışmada başörtüsünü açma davranışı, dini gelişim ve gençlikte dini şüpheler, sekülerleşme ve bilişsel çelişkinin giderilmesi bağlamında incelenmiştir. İlk gençlik yıllarında yaşanması olası olan dini şüphelerin, benlik saygısına yönelik tehditler söz konusu olduğunda yaşanması beklenen kaygı, depresyon ve anksiyete ile birleşmesi ve sosyal dışlanma, örtülü ötekileştirilmelerin de etkisiyle bireylerin başörtüsüne yönelik tutumlarını ve davranışlarını değiştirdikleri görülmüştür. Bireyler bu davranış değişikliği sürecinde yaşadıkları bilişsel tutarsızlıkları çeşitli yöntemlerle azaltmaya çalışmışlardır. Bireylerin başörtüsünü ve onun imlediği dinî hayatlarından çıkarmak için çaba göstermeleri onların önce bilişsel olarak sonra ise davranışsal olarak sekülerleştiklerini göstermektedir. Din bu kişiler için artık gündelik hayatın belirleyici bir unsuru olmaktan uzaktır. Yine çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç eşcinsellik, ateizm, LGBT, kadın-erkek eşitliği gibi konuların muhafazakâr aile çocukları için yalnızca dinî söylemlerin meraklarını tatmin etmediği araştırılan ve cevap aranan konular hâline gelmiş olmasıdır. Araştırmanın bulguları, Yapıcı'nın gençlerin arasında bireysel maneviyatçılığın belirginleştiği, farklı dindarlık yönelimlerinin tezahür ettiği bulgularıyla paraleldir.⁶¹

Başörtüsünü açma davranışı da bireylerin maruz kaldıkları ayrıştırma, etiketlenme ve ötekileştirmeler veya karşılamakta zorlandıkları beklentiler neticesinde bu davranışı değiştirme kararı vermeleri ve sosyal çevrelerinden bulamadıkları desteği çoğunlukla çevrimiçi ortamda yeni bir çevre edinecek veya sosyal çevrelerini değiştirerek bulmaları ile yaygınlaşmaktadır. Bu

⁶¹ YAPICI, "Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 37.

bağlamda dinî tutum ve davranış değişikliklerinde bireylerin teknolojinin gelişimi ve ulaşılabilirliği ile beraber uzayan ekrana maruz kalma sürelerinin kişiliğe ve karar verme mekanizmalarındaki değişimlere olan etkileri⁶² gelecekte kapsamlı olarak çalışılabilecek konulardandır.

Bunların yanı sıra, incelenen mektuplarda yukarıda ifade edildiği gibi başını açma davranışının “özgürleşme” olarak ifade edilmesi şaşırtıcıdır. Antropolog Lila Abu-Lughod Avrupa ve Amerika’da Müslüman kadınlar hakkında veya onların dilinden, İslam’dan nasıl kaçıp kurtulduklarını anlatan kitapların yazıldığını ve bunların hep özgürlüğe kavuşma diliyle anlatıldığını, suiistimal ve travmalar anlatılırken olayların bireylere özgü yönlerine vurgu yapılmayıp daima kültürle bağlantılı olarak anlatıldığını ifade etmektedir.⁶³ Bu anlamda mektuplarla Abu-Lughod’un gözlemlerinin örtüşmesi dikkat çekicidir. Özgürleşme kelimesinin tercih edilmesinin katılımcıların özerk birer tercihi olarak kabul etmek, başörtülü kadınlar hakkında sömürbge döneminde başlayıp hâlâ devam eden “üstün batılı beyaz Hristiyanlar ve baskı altındaki Müslüman kadınlar” dikotomisinden bağımsız okumak yanıltıcı ve indirgemeci olacaktır. Bu konunun farklı çalışmalarda daha detaylı olarak incelenmesinin konuya dair kavrayışımızı iyileştirmesi mümkündür.

Bu çalışma hâlihazırda çevrimiçi yayınlanmış olan metinler üzerinden yapıldığı için bireylerin aileleri ile olan bağlanma biçimleri, dini öğrenme yolları ve dini onlara aktaran kişilerin yöntemlerine dair detaylı bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Nitel ve nicel yöntemleri birlikte kullanarak yapılacak bir saha araştırması konuya dair bilgimizi artıracak ve daha doğru analizler yapılabilmesini mümkün kılacaktır.

⁶² İbrahim Gürses, *Sûfi Kişilik Psikolojisi: Melâmiler Örneği* (Ankara: Hece Yayınları, 2019), 17.

⁶³ Lisa Abu-Lughod, *Müslüman Kadının Kurtarılmaya İhtiyacı Var mı?*, çev. Hazar Gümüşsoy (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 120.

Kaynakça

- Abu-Lughod, Lisa. *Müslüman Kadının Kurtarılmaya İhtiyacı Var mı?* çev. Hazar Gümüşsoy. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Ahmedi, Ekber Şah - Ataman, Kemal. "Varoluşsal Güvenlik ve Sekülerleşme: Eleştirel Bir Çözümleme". *Sekülerleşme Tartışmaları*. 349. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Aronson, Elliot vd. *Sosyal Psikoloji*. çev. Okan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Aronson, Elliot. "The Theory of Cognitive Dissonance: A Current Perspective". *Advances in Experimental Social Psychology*. Academic Press, ts.
- Arslan, Hasan. "Dini Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2009), 77-96.
- Berg, Bruce L. - Lune, Howard. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. çev. Asım Arı. Konya: Eğitim Yayınevi, 4. Basım, 2019.
- Berger, Peter L. - Luckmann, Thomas. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*. çev. Mustafa Derviş Develi. Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Bilgin, Vejdi. *Din ve Toplum: Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Cebeci, Büşra - Mengü, Nevşin. "Herkes İsteddiği Gibi Yaşam": *Türkiye'deki ve İran'daki kadınların Başörtüsünü Çıkarma Pratikleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1994.
- Çepni, Salih. *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık, 8. Basım, 2018.
- Ertit, Volkan. *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*. Ankara: Orient Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Festinger, Leon. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, California: Stanford University Press, 2. Basım, 1962.
- Festinger, Leon. "Cognitive Dissonance". *Scientific American* 207/4 (1962), 93-106.
- Festinger, Leon - Carlsmith, James M. "Cognitive Consequences of Forced Compliance". *Journal of Abnormal and Social Psychology* 58/ (1959), 203-210.
- Gürses, İbrahim. *Sûfi Kişilik Psikolojisi: Melâmiler Örneği*. Ankara: Hece Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Hasanov, Behram. "'Hafıza Zinciri'ni Baypas Etmek: Türkiye'de Yeni İnanma ve Dindarlık Biçimleri". *Sekülerleşme Tartışmaları*. 349. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Holm, Nils G. *Din Psikolojisine Giriş*. çev. Abdülkerim Bahadır. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Hortaçsu, Nuran. *En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2012.

- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Basım, 2010.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Hökelekli, Hayati. "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler". *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem - Cemalçılar, Zeynep. *Düünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 16. Basım, 2014.
- Kaya, Ceren İrem. "Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası Ve Pratikleri". *International Journal of Social And Humanities Sciences* 3/2 (30 Eylül 2019), 61-84.
- Koca, Sümeyye. *The Changing Dynamics of the Headscarf Question in Turkey: The Women's Struggle to Take Of Headscarf*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 3. Basım, 2012.
- Okumuş, Ejder. "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din". *Kamu Hukuku Arşivi* 10/1 (Mart 2007), 1-22.
- Özbolat, Abdullah - Evyapar, M. Ertuğrul. "Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar: Yalnız Yürümeyeceksin Platformu Örneği", 2019.
- Plotnik, Rod. *Psikoloji'ye Giriş*. çev. Tamer Geniş. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Sağırılı, M. Numan. *Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Sakallı, Nuray. *Sosyal Etkiler: Kim Kimi Nasıl Etkiler?* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Sakallı Uğurlu, Nuray. *Sosyal Psikolojide Tutumlar ve Tutum Değişimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Şentürk, Habil. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2013.
- Toprak, Binnaz. *Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler*. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Yapıcı, Asım. "Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (2020), 1-44.
- Başını Örtme ve Türban Araştırması*. İstanbul: KONDA, 2010.
- Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*. İstanbul: KONDA, 2007.
- Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Raporu: Hayat Tarzları 2018 Araştırması*. İstanbul: KONDA, 2019.

